

Rusínová, Zdenka

[Šmilauer, Vladimír. *Novočeské tvoření slov*]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1972, vol. 21, iss. A20, pp. 234-236

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100855>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

indiqués à leur ordre alphabétique avec des renvois aux mots-vedettes respectifs: *jeu*, *n. m. V. jouer 1, 2, 3, 4, 5*. Il y a toutefois des oublis, par exemple on ne trouve pas dans l'ordre alphabétique le verbe *nouer* figurant dans l'article *noeud*, le substantif *lavabo* mentionné dans l'article *laver*, etc.

Quand un dérivé (le plus souvent un verbe) s'emploie avec plusieurs acceptions, il figure parfois comme autant de mots-vedettes particuliers, par exemple: *estime, 1. estimer, 2. estimer, 3. estimer*. Dans le cadre de cette division, on trouve encore des subdivisions qui permettent de présenter le même verbe successivement avec plusieurs entrées: *3. estimer: 1° estimer que..., 2° estimer suivi d'un infinitif..., 3° estimer avec un attribut du complément d'objet...* Ailleurs il y a deux entrées selon que le sujet est animé ou non (ce fait entraîne des différences de sens, de compléments et d'emplois syntaxiques).

En appréciant ces précisions, on s'étonne que certains termes désignant par exemple des maladies (croup, herpès), des fleurs (aster), etc. ont été complètement omis.

Très instructifs sont les tableaux de grammaire concernant, entre autres, les fonctions grammaticales, la formation du pluriel, l'accord, l'emploi des prépositions (*à — de, depuis — dès, dans — en, dedans — dehors*), des pronoms et des adjectifs déterminatifs; les noms d'habitants, la confrontation de *an* et *année*, de *bonjour* et *bonsoir*, etc., etc.

Ajoutons que le D.F.C. est précédé d'un avant-propos et d'une introduction contenant les parties suivantes: Système phonétique et transcription,¹ Abréviations, Conjugaisons des verbes, Suffixes et préfixes. En annexe du D.F.C., il y a une liste de principaux proverbes.

Le D.F.C. est accompagné d'un Livret méthodologique de 48 pages, conçu en fonction de son utilisation pédagogique. Il suggère divers types d'exercices, utiles et efficaces, concernant le vocabulaire et, dans une mesure plus restreinte, la syntaxe et la stylistique. Ces exercices que les enseignants peuvent facilement multiplier, compléter et diversifier, permettront aux étudiants de perfectionner leur maîtrise des moyens d'expression.

Concluons notre compte rendu en remerciant et en félicitant les auteurs et en citant quelques mots de leur avant-propos: „Il (le D.F.C.) est destiné à l'ensemble de ceux qui, ayant acquis les bases élémentaires de la langue, visent à affermir ou à perfectionner l'usage qu'ils ont du français. Tout en ayant à leur disposition un instrument commode de consultation, ils pourront y trouver une aide puissante pour un apprentissage systématique du lexique, de son fonctionnement tant sur le plan morphologique ou syntaxique que sur le plan sémantique, c'est-à-dire sur celui des sens et des nuances. Aux élèves de l'enseignement secondaire et aux étudiants étrangers pour qui cet ouvrage a été spécialement réalisé, il donnera des moyens d'exprimer la pensée d'une manière correcte et précise, au niveau de la communication où ils désirent se situer ou au style dans lequel ils veulent s'exprimer.“

Otto Ducháček

Vladimír Šmilauer: *Novočeské tvoření slov*, SPN 1971, 218 str.

Po zevrubném a metodicky promyšleném zpracování slovtvorné problematiky kolektivem autorů pod vedením Dokulilových (*Tvoření slov v češtině* I, II, 1962, 1967) je usnadněna práce těm, kdo se chtějí věnovat detailním problémům hlavně ze synchronní slovtvorby. Ti však, kdo se chtějí zabývat slovtvorbou v celku, vždy konfrontují, at tak či onak, svá teoretická východiska a metodu práce s teorií a metodou Dokulilovou. Autor *Novočeského tvoření slov* si toho byl vědom a nesnažil se zdvojovat ani suplovat *Tvoření slov* v češtině. Míni svou práci jako učebnici tvoření slov pro střední i vysoké školy. Toto pojetí však má svá úskalí: pro střední školu může učebnice sloužit jen jako doplněk, protože je ve svém celku nevládnutelná (ani osnovy s takto pojatým tvořením slov v hodinách češtiny nepočítají), pro studenty na vysoké škole se bude Šmilauerova učebnice zdát zvládnutelnější než

¹ Le relevé des graphies servant à transcrire les sons du français est incomplet. Les graphies suivantes manquent: *aa* et *oi* pour *a* antérieur (*Saale-rivière, cloître*), *aa* pour *a* postérieur (*Saales — ville*), *ei* pour *e* ouvert (*reître*), *ea* pour *e* fermé arrondi (*jeténe*), *ue* pour *e* ouvert arrondi (*orgueil*), *in* et *em* pour *e* nasalisé (*qu'il vint, sempiternel*), *ao*, *oa* et *oo* pour *o* fermé (*curaçao, toast, Waterloo*), *aou* pour [u] (*saout*), *w* pour [w] (*tramway*) et *ee* pour [i] (*meeting*). On a omis de citer l'*n* vélaire qui existe dans les mots en *-ing* empruntés à l'anglais (*smoking, meeting...*) que les auteurs transcrivent à l'aide de l'*n* mouillé. Cette prononciation existe aussi, mais de nombreux phonéticiens, linguistes et gens lettrés la trouvent moins correcte, sinon incorrecte (cf. le *Dictionnaire de la prononciation française* de L. Warant).

Dokulilova monografie, avšak setkají se v ní s některými jevy, které už jsou zvyklí jak v lexikologii, tak v morfologii pojímat abstraktněji nebo vylučně buď v plánu synchronním, nebo diachronním.

V teoretickém úvodu objasňuje autor základní pojmy slovtvorby. Za základ pojmenování bere tzv. myšlenkový základ (na rozdíl od Dokulilovy teorie je tento základ nerozčleňen). Je to znak, z něhož se vychází při tvoreni nového slova. Tento znak lze stanovit na základě subjektivního jazykového povědomí. Také míra, v jaké jednotlivé znaky abstrahueme, je v podstatě subjektivní. Na rozdíl od vysoce abstraktních významových struktur Dokulilových uvádí Šmilauer významové znaky mnohem konkrétnější, jako například třídu živočichů a její podtřídy podle zvuků, které vydávají, podle původu a životního prostředí zvířat atd. Zdá se však, že čím konkrétnější znaky jsou zvoleny jako kritéria, tím obtížnější lze vybrat znaky souměřitelné co do stupně jejich konkrétnosti, co do adekvátnosti v různých skupinách i co do jejich výstižnosti. Může se také stát, že se znaky částečně překrývají (např. zvuky, pohyby a činnost zvířat, způsob výživy a jejich škodlivost, výměšky a působení) nebo je možné dvojí i vícere zařazení (podle pojmenování rasa „*konědra*“ — je pojmenován pták, a to pro jeho rvavost; pojmenování je zařazeno ke znakům tělesným a duševním, k duševní charakteristice, lze je však zařadit i podle činnosti, působení atp.). Úskalí, která vznikají při takto zvolených znacích, mají být kompenzována nadřazenými kritérii sémanticko-gramatickými. Základními skupinami jsou autorovi „druhy významových slov“, tedy substantiva, adjektiva, slovesa a příslovce. Substantiva se dále dělí na jména lidí, zvířat, prostředků, míst, jiných věcí (nebeských těles, nerostů, rostlin, nemocí aj.), dále na abstrakta vlastnosti a abstrakta dějová. Při dalším dělení se střídají hlediska mluvnická (odvozeniny od sloves, od podstatných jmen atd.) s hledisky sémantickými (jména činitelská, jména podle zaměstnání), dále následuje opět kritérium mluvnické — členění podle odvozovacích přípon atd. Součástí dalšího autorova výkladu je vztah mezi funkcí a formou u přípony, předpony a slovního základu. Složitý vztah mezi slovním základem, kmenem a kořenem je vyřešen takto: Fundující výraz, od kterého se tvoří nové slovo, se nazývá základní slovo. Kmenem se rozumí ta část slova, k níž se připojují pádové nebo osobní koncovky. Kořen považuje autor za nejjednodušší slovní základ z hlediska praindoevropského. V důsledku toho je pojem kořen z novočeské mluvnice vyloučen.

Způsoby tvoreni slov se probírají zjednodušeně jako pojmy jedné roviny: odvozování předponami, odvozování příponami (s nadřazeným pojmem se nepracuje), skládání a některé zvláštní způsoby tvoreni slov (zkratkové, mechanické krácení, nastavování slov, překrucování, křížení). Ke zvláštním způsobům tvoreni slov počítá autor i pojmenování podle prvních slov (Otče náš — otčenáš). Domníváme se, že nejde o slovtvorný akt v pravém slova smyslu. Ve většině podobných případů jde o přenesení významu typu synekdochy. Pak bychom mohli do tvoreni slov stejně tak zahrnovat i různé typy metafory, metonymie, změny významu pomocí ironie a různých aktualizací apod.

Pojednání o změnách pouhého významu nebo pouze formy je cenné tím, že upozorňuje na možnost výskytu obou jevů. Nezasvěcený čtenář by ovšem mohl nabýt dojmu, že jde o jevy stejně závažné nebo rovnocenné. Zatímco první z nich (změna významu bez změny formy) je vlastně jednou z cest vzniku nového pojmenování (substantivizace adjektiv apod.), o existenci druhého jevu lze mít v čistě synchronním pojetí jazykového systému pochybnosti. Změny formy bez změny významu jsou v jazyce jevem jen řídkým a vždy přechodným, to ostatně dokazují i autorovy příklady: sufix *-iv* u adjektiv (tento sufix již neslouží jen změně formy, dodává adjektivu významu intenzifikujícího: *šedý* — *šedivý*, tato adjektiva již nelze zaměňovat, protiklad se tu lexikalizoval: *šedivé vlasy*, *šedý kostým*; jindy se formace liší od sebe stylovým zbarvením: *prchlý*, *prchlivý* atp.

Kapitola o historických hláskových změnách při tvoreni slov působí v díle jinak synchronní povahy poněkud rušivě, i když důvody pro její zařazení jsou pochopitelné. Obsahuje stručný výklad krácení, dlužení samohlásek, ablautu, stahování, přesmykování, přehlásky, úžení a diftongizace.

Teoretický úvod je zakončen výkladem o produktivnosti a neproduktivnosti a o pojmu slovní čeleď. Autor rozeznává sedm stupňů produktivity: tvoreni naprosto produktivní, blízké paradigmatickému, tvoreni zcela pravidelné, tvoreni velmi hojně, tvoreni hojně, tvoreni dnes už ojedinělé, tvoreni neproduktivní, ale živé (zřetelné), tvoreni neproduktivní a průhledně jen částečně. Tato poměrně jemná stupnice vyžaduje, aby byla aplikována na dostatečně velký materiál, aby bylo patrné, jak autor rozlišuje např. stupně — tvoreni velmi hojně a tvoreni hojně. Ve stručném výkladu o slovní čeledi se dovíme, že pod tento pojem zahrnuje autor i pojem sousloví. Tento fakt považujeme za velmi problematický. Pojem slovní čeleď je již tak jednoznačný a běžný i ve školních mluvnících, že se zdá ne-

nevhodné jej znovu rozšiřovat, a tím znepřesňovat. Na druhé straně je však třeba vidět správně autorův úmysl vřadit sousloví do soustavy pojmenování. Bohužel však i pojem sousloví chápe autor nejednoznačně. V materiálové části jde zpravidla o běžné vyjádření jednoho pojmu více slovy, avšak právě v pojednání o slovní čeledi se uvádí jako příklad sousloví pro adj. *milý* „*milý přítel*“, „*milá sestra*“ (pojmenování řádových sester), tedy frazeologická spojení tohoto adjektiva.

V materiálové části je probráno tvoření podstatných jmen, přídavných jmen, sloves a příslovcí. Závěr tvoří metodický přídavek, který je návodem jak provádět ve škole slovtvorný rozbor a jak pracovat s učebnicí. Tento návod však nemůže odstranit potíže, které musí čtenář překonat, než se mu podaří vniknout do složitého a poněkud přeformalizovaného výkladu.

V rukou dobrého učitele však může učebnice sehrát pozitivní roli.

Zdenka Rusinová

Ph. Rivière et L. Danchin: Linguistique et culture nouvelle, Psychothèque, Editions Universitaires, Paris, 1971, 193 pp.

On peut recommander ce petit livre aux jeunes linguistes et aux non spécialistes qui s'intéressent à la linguistique moderne dans le contexte de la culture contemporaine.

Le lecteur qui, alléché par le titre, attend un exposé systématique de la linguistique, sera déçu, car les auteurs, loin de s'occuper de la linguistique moderne toute entière, ont consacré leur ouvrage à l'étude des idées principales de Ferdinand de Saussure et de Noam Chomsky. Ils les présentent dans une perspective quasi philosophique en mentionnant à l'occasion leur influence ou leur connexité avec d'autres branches scientifiques. Ce point de vue est avantageux, mais l'idée que les auteurs offrent de la linguistique est très limitée. Mais ne leur reprochons pas cette restriction. Il faut avouer que Saussure et Chomsky sont les plus grands représentants de la pensée linguistique moderne et qu'il vaut mieux avoir la tête bien faite que bien pleine comme l'avait dit jadis Montaigne. MM. Rivière et Danchin avouent d'ailleurs eux-mêmes qu' „il y a bien sûr d'autres noms, en linguistique générale, que ceux de Saussure et de Chomsky“. Ils sont cependant persuadés que „c'est, dans une large mesure, par rapport à ces deux auteurs que, pour ou contre, tout le reste se situe“ (154).

Ferdinand de Saussure a en fait „très profondément marqué la linguistique européenne et même la pensée de bien des auteurs d'autres disciplines: sa place est en tout cas central dans ce qu'on appelle la linguistique structurale dont il est un des fondateurs“ (154). L'assertion que c'est à lui que „la linguistique doit la première définition scientifique de sa méthode et de son objet“ (17) est toutefois exagérée ainsi que l'affirmation que la linguistique structurale „constitue la première étape vraiment scientifique de l'histoire de la linguistique“ et „le dépassement de l'amateurisme linguistique“ (116).

Les auteurs ont réussi de présenter au lecteur tout ce qu'il y a de plus important et ce qui reste vivant dans l'œuvre de Saussure. Ils expliquent et commentent ses idées en les approuvant presque toutes. Ils avouent néanmoins que parfois on aborde aujourd'hui autrement des processus mentaux parce que chez Saussure il s'agit dans certains cas seulement d'intuitions préfigurant le mode de pensée structuraliste. Ils critiquent aussi sa conception de la langue en tant que système clos en soulignant qu' à présent on se rend compte de ce que la créativité est une des qualités fondamentales de la langue humaine. Nous faisons remarquer que Saussure mentionne aussi à plusieurs reprises l'évolution de la langue ce que MM. Rivière et Danchin passent sous silence. Ce n'est qu' à un moment donné que la langue lui paraît comme un système figé (point de vue synchronique).

En ce qui concerne la théorie de Saussure, les auteurs insistent sur l'importance du caractère psychique du signe et du fait qu'il est arbitraire et linéaire. Ils traitent ensuite des concepts de diachronie et de synchronie et arrivent à constater que leur distinction, si fondamentale qu'elle soit, s'est trouvée fortement relativisée dans la linguistique contemporaine, ayant perdu son importance dans la problématique actuelle de la linguistique générative. Ils prennent pour source unique le *Cours de linguistique générale*. A notre avis, en commentant et expliquant les idées de Saussure, il est indispensable de les contrôler d'après les matériaux authentiques publiés par Godel.¹

¹ Notes inédites de F. de Saussure, Cahiers Ferdinand de Saussure XII, 1954, 49–71. Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure, Genève, 1957. Nouveaux documents Saussuriens, Les cahiers E. Constantin, Cahiers F. de Saussure XVI, 1958–1959.